

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMS --- HISTORIE

Udsigt over Bornholms Historie.

(Særtryk af „Bornholmske Samlinger“ 15. Bind, 1924).

Udsigt
over
Bornholms Historie
indtil 1661
især i
statsretlig Henseende.

Ved
JOHAN BULMER.

Det følgende vil kort behandle Bornholms Historie, særlig dens i Overskriften angivne Side, i Tiden indtil 1661. Ifølge Øens historiske Forhold deles Behandlingen i 3 Hovedafsnit, hvoraf det mellemste omhandler Øens Forhold til Lybæk 1525—1576.

Der gøres, især i Parenteser og Noter, paa sine Steder Henvisninger bl. a. til, hvad andre og Fremstilleren af denne Udsigt har skrevet i de siden 1906 udkomne 1.—14. Bind „Bornholmske Samlinger“, hvortil her i Reglen henvises ved blot at anføre Tallet for vedkommende Bind med efterfølgende Sidetal. Om Literatur iøvrigt vedrørende Bornholm se 12. 51 og Omtalen af Øen i Traps Beskrivelse af Danmark.

I.

Tiden indtil 1525.

I Skrift har Navnet Bornholm nu i lange Tider været det fastslaaede Navn for den i Østersøen beliggende danske Ø, som her omhandles. Tidligere blev der om Øen anvendt noget forskellige Navne, saasom Burgendaland, Burgundeholm, Borneholm, Borringholm. Det findes fremhævet i 2. 145, at Bornholms ældste Navn, hvoraf de ovenanførte Navne er afledede, er Burgund (gammel Betegnelse for et højt Sted). — I Middelalderens Latin er Bornholm benævnt undertiden Boringia¹⁾, undertiden Holmus.

Bornholm er forholdsvis rig paa Oldtids- og senere Fortidsminder (2. 111 og 157), og især har Øen ogsaa en Del Runestene (6. 101), men disses Indskrifter er i Reglen kun korte Meddelelser om, at Stenen er sat efter en eller flere Afdøde, og Øen har saaledes ikke Runeindskrifter, og iøvrigt heller ikke andre lignende Indskrifter, der kan tjene til nærmere at belyse Øens Historie.

Oldgranskere formoder (2. 157), at der i Begyndelsen af det tredie Aartusinde før Kristus har begyndt at komme Mennesker til Bornholm. Det maa antages, at Øen oprindelig er blevet befolket fra Skaane. Da der senere blev Tale om Danerne, det danske Folk, regnedes ogsaa Skaanes og Bornholms Befolkning herunder. Skaane, der jo ikke falder fjernt fra Sjælland, havde i hine Tider mod Nord vildsomme, væsentlig skovdækkede ubefolkede Stræk-

¹⁾ Heraf har den bornholmske Degn Rasmus Ravn betitlet sit Skrift om Bornholm af 1671: „Chronica Boringlaca“ (Historie Bornholm'sk).

ninger, som adskilte dets Befolkning fra de længere i Nord boende Gøter.

Som Historieskrivningen beretter, dannede de af det danske Folk beboede Landsdele oprindelig flere mindre Riger. Men det antages, at der første Gang i hver Fald forinden Aar 800 efter Kristus er fremstaaet under en Enekonge et samlet Kongerige Danmark, omfattende navnlig ogsaa Skaane. Spørgsmaalet er imidlertid, om Bornholm har hørt til dette samlede danske Rige fra dets første Begyndelse.

Den ældste særlige Oplysning, der haves om Bornholms Styrelsesforhold, indeholdes i en Rejseberetning, som en Opdagelsesrejsende Wulfstan (Ulvsten) i Tiden ved Aar 890. — altsaa omtrent ved Begyndelsen af Gorm den Gamles Kongetid — har afgivet til den engelske Kong Alfred den Store. Beretningen er nedskrevet paa Oldengelsk hos Kong Alfred efter Wulfstans mundtlige Udsagn. Fra Hedeby (Slesvig By) sejlede Wulfstan Øst paa gennem Østersøen, Syd om Bornholm; og i hans Beretning²⁾ hedder det bl. a. (6. 97), at Langeland, Lolland, Falster og Skaane, som han under Sejladsen havde paa venstre Haand, hørte til Danmark, medens Bornholm (Burgendaland), der ligeledes faldt til venstre, havde sin egen Konge. Nogen nærmere Oplysning om Bornholm giver Beretningen ikke. Og der foreligger ellers ikke tilforladelige Oplysninger om Bornholm som et eget Kongerige.

Gaar man imidlertid i Henhold til Wulfstans Beretning ud fra, at Bornholm paa omtalte Tid havde

²⁾ Beretningen er her i Landet udgivet bl. a. af Sprogforskeren Rasmus Rask (1815).

sin egen Konge (Høvding) og var uafhængig af Riget Danmark, er Spørgsmaalet, om Øen aldrig før i Henseende til Regering havde været forenet med Danmark, eller om Øen tidligere havde været under Riget Danmark, men havde løsrevet sig til Uafhængighed under en egen Konge. I Historieskrivningen, endog i den nyeste Tid, plejer man at behandle Wulfstans Opgivende om Bornholm som troværdigt; og det ses, at man nærmest tillægger Opgivendet den Betydning, at Bornholm ingensinde i Tiden forud for Wulfstans omtalte Rejse havde været underlagt Danmarks Rige. Imidlertid har dog en skarp Kritiker³⁾ ytret, at Wulfstans Opgivende om, at Bornholmerne havde deres egen Konge, er „en aldeles værdiløs Efterretning, da en fordreven Høvding eller Kongesøn, eller ustyrlig Viking, let kunde gøre Øen til sin Røverrede“.

Men om ikke tidligere saa i alt Fald under Gorm den Gamle eller Harald Blaatand (død 985) er Bornholm blevet indlemmet som Bestanddel af Riget Danmark under den fælles Danskernes Konge. Siden denne Indlemmelse, der maaske er iværksat ved krigersk Erobring, er Øen paa Danskekongens Vegne blevet bestyret af Høvedsmænd (Jarler, Lensmænd) en efter en. Af saadanne bornholmske Høvedsmænd omtaler Sagaskrivningen særlig en ved Navn Veset og en senere, fra Knud den Helliges Tid, ved Navn Egil, ogsaa kaldet Blodegil (6. 107 og 111).

Efterat der var fremstaaet et samlet Kongerige Danmark, vedblev dette Rige imidlertid især paa den Maade at være delt i tre Hovedparter (Provinser), at

³⁾ C. A. E. Jessen; se Side 46 i hans Skrift af 1862 betitlet „Undersøgelser til nordisk Oldhistorie“.

hver af disse havde sine egne Retssædvaner og Love, der afveg noget fra Sædvanerne og Lovene i de andre Dele. Man havde saaledes hen i Middelalderen „Jyd-ske Lov“, „Sjællandske Lov“ og „Skaanske Lov“. Skaane (det egentlige Skaane med tilhørende Halland og Bleking), der nu siden 1658 er en Del af Sverig, var altsaa tidligere den ene af de nævnte tre danske Hovedprovinser.

Det er naturligt, at Bornholm ifølge sin Beliggenhed kom til at høre under Provinsen Skaane. Øen blev saaledes en Bestanddel af Skaane Stift (Bispedømme). Den skaanske Bisp Egin (død 1072) virkede ihærdigt for Kristendommens Indarbejdelse paa Øen (8. 36). Skaanske Retsregler blev gældende ogsaa paa Bornholm, ligesom denne Ø kom til at høre under skaansk Landsting, indtil Øen fik sit eget Landsting (Overdomstol), hvad den fik i hvert Fald inden Aar 1429. Ved Sædvanen og ved særlige Foranstaltninger skabtes der iøvrigt efterhaanden paa Bornholm — især i de Tider, da Øen laa under Ærkebispestolen i Lund, hvorefter nærmere nedenfor — visse for denne Ø særlige offentlige Indretninger og Retsregler⁴).

Adam af Bremen, en fremragende Gejstlig, har ca. Aar 1075 i et Skrift om Danmark anført, at Bornholm (Holmus) er en meget bekendt dansk Havn og en sikker Ankerplads for de Skibe, der gaar paa Rusland og Grækenland. Herved er sikkert tænkt paa den gamle Handelsskibsfart — delvis over Land —

⁴) F. Eks. Procesregler (3. 42); Arveregler (4. 61); Sandemænd (3. 41); Frimænd (6. 65); og Særegenheder ved Landboerholdene bl. a. med Hensyn til Afgifter (4. 55; 13. 156).

fra Østersøen ad de russiske Floder til Sortehavet og videre⁵⁾.

Som det straks nedenfor skal nærmere omhandles, kom de tre af Bornholms fire Herreder fra 1149 af under verdslig Styrelse af de skiftende Ærkebiskopper i Lund, hvorved Bornholm fik en noget særegen statsretlig Stilling⁶⁾.

Efterat Danmarks Kirkevæsen forud havde hørt under den Hamborg-Bremen'ske Ærkebispesæde, blev i 1104 Biskoppen for Skaane (Lunde) Stift og hans Efterfølgere ophøjede til danske (og foreløbig tillige svenske og norske) Ærkebisper. Lund, som var det skaanske Bispesæde, blev herved for lange Tider den fornemste By i Danmark. — Som Følge af den betydelige Storhed, den overordnede Gejstlighed i hine Tider udfoldede, og iøvrigt som Følge af de Op-gaver, der laa for Datidens Gejstlighed bl. a. i Hen-seende til Fattigforsørgelse, behøvede Ærkebispesædet rigeligt af verdslig Ejendom.

Den danske Medkonge Svend Grade, hvis Konge-magt tidligst begyndte i 1146, havde under herskende Fejder ladet Lunds Ærkebiskop Eskil fængsle (kort-varigt). Efter denne Fængslingsaffære kom det til at paaligge Kongen at skaffe Ærkebispens Op-vejsning,

⁵⁾ Se f. Eks. Steenstrup: „Handelens Historie“ i Hages Haand-bog i Handelsvidenskab, 1. Udgave (1894) S. 924.

⁶⁾ Det er vel tildels herfor, at Bornholm (Burgundeholm) nævnes ved Siden af Island m. m. i Artikel 29 i Slesvigs gamle Byret fra ca. Aar 1200. Se bl. a. „Aarbøger for nordisk Old-kyndighed og Historie“, 1880, S. 20—21.

og Kongen gav da til Lunds Ærkebispesæde visse skaanske Dele samt de tre af Bornholms fire Herreder (6. 120—21), hvilke samtlige Erhvervelser „alle Ærkebisper siden til evig Tid skulde beholde“, (Hvitfeldt: Bispehist.). Bornholm var dengang ligesom i nyere Tider delt i fire Herreder⁷⁾. Disse har senere faaet Benævnelsen Nørre (Nordre), Øster, Sønder og Vester Herred, men havde i hin gamle Tid andre Navne (6. 115). Det var de tre førstnævnte af disse Herreder, som overgaves til Ærkebispesædet, og Øens Vester Herred med Havnestedet Rønne forblev altsaa under Kongen.

Overfor de Forskelligheder, der i historiske Fremstillinger kan spores med Hensyn til Tidsbestemmelsen, maa det sikkert fastholdes, at Ærkebispens omtalte Fængsling og Overdragelsen til Ærkebispesædet af de tre bornholmske Herreder er sket i 1149, altsaa et Par Aar efter, at Svend Grade sammen med Jyllands-Kongen Knud havde (i 1147) været paa en Krigsfærd til Venden (Suhm: Danm. Hist. 6. 40, Noten). — Det kan iøvrigt herved bemærkes, at Ærkebispesædet megel vel allerede før Svend Grades Kongetid kan have raadet over spredt bornholmsk Jordegods (Fæstegaarde), saasom ifølge Privatfolks kirkelige Gaver (Testamenter). At Ærkesædet fik hele Herreder var noget andet.

Der kendes ikke nu noget Dokument, hvorved omtalte oprindelige Overdragelse af de tre bornholmske Herreder til Lunds Ærkebispesæde er blevet

⁷⁾ Se f. Eks. den lille Plan over Øen i 5. 109. — Ved Retsplejelov af 1916 er Øen nu siden 1919 delt i kun 2 Retskredse. Det foran ommeldte bornholmske Landsting blev ophævet i 1813.

iværksat, men Overdragelsen har utvivlsomt især haft den Betydning, at de kongelige Skatter (Afgifter) af Herrederne skulde indgaa til Ærkebispesædet, og at Ærkebisperne iøvrigt skulde udøve et vist kongeligt Herredømme over Herrederne og derved ogsaa bl. a. sørge for den hele Retspleje i disse (6. 50). Bemærkes kan her, at da det fjerde bornholmske Herred (Rønne Herred, senere kaldet Vester Herred) i 1303 skulde overdrages til Ærkebisppestolen, lød en kongelig Udtalelse paa, at Ærkebispens skulde indsættes i Besiddelsen af Herredet med dets Rettigheder og Tilbehør, og at Herredets Indbyggere skulde underdanigt og hengivent adlyde Ærkebispens som deres rette Herre og i Henseende til enhver kongelig Rettighed staa ham til Ansvar fuldt og helt, (13. 71). — Medens Ærkebispesædet maa antages at være kommet til at raade over Strækninger (Almindingen m. m., 2. 101), som Kronen ellers havde Raadighed over, kan det paa den anden Side anses for afgjort, at Overdragelsen af Herrederne til Ærkebisppestolen ikke betog Herredernes Indbyggere Selvejreretten til deres Ejendomme⁸⁾. Vil man sige, at Ærkebispens kom til at „eje“ de paagældende Herreder, maa det forstaaes saaledes, at Ærkebisppestolen blev „Ejer“ (Indehaver)

⁸⁾ Om bl. a. Antallet af Gaarde paa Bornholm se 4. 42. Det maa formodes, at i Middelalderen Hovedparten af de bornholmske Gaardbesiddere var Selvejere. Om Øens Landboforhold i herommeldte gamle Tider haves imidlertid ikke nærmere Oplysning. (Aarstallet 1264 i 6. 116 nederst vedrørende Store Hallegaard i Olsker, hvilket Aarstal formentlig er taget af Traps 1ste Udgave af Beskrivelse af Danmark, er sikkert i denne Beskrivelse en Trykfejl for 1624, nemlig Aaret for Provst Jens Pedersens Haandskrift om Bornholm, til hvilket Skrift nævnte Beskrivelse oftere henviser).

af Kronens Rettigheder og Regeringsmyndighed over Herrederne. Hvorledes det blev med Bornholmernes Krigstjeneste er uklart, se f. Eks. „Historisk Tidsskrift“ 6. Rækkes 6. 184.

Efter den omhandlede Overdragelse af tre bornholmske Herreder til Lunds Ærkebispestol kom der en godt 100-aarig Periode, i hvilken, som det synes, Ærkesædet har været i uforstyrret Besiddelse af nævnte Herreder, medens paa den anden Side Danmarks Krone har været i vedvarende Besiddelse af Øens fjerde Herred. Som navnkundige Ærkebisper i Lund i denne Periode kan nævnes Absalon og Anders Sunesen. Det er meget troligt, at senere Konger end omtalte Svend Grade lejlighedsvis har givet Ærkebispestolen en udtrykkelig skriftlig Stadfæstelse paa og Godkendelse af, at Stolen indehavde de ommeldte tre bornholmske Herreder. Hvitfeldt refererer ogsaa, under Behandlingen af Aaret 1327, i sin Danmarkshistorie, at Kong Valdemar 2. (Sejr) i Aaret 1236 — under Ærkebispe Uffe Trugotsen — har givet Lunde Sæde sin Konfirmats paa de tre Parter og Herreder paa Bornholm, som Sædet hidtil roligt havde haft. Det saaledes af Hvitfeldt berørte Stadfæstelsesdokument eksisterer ikke nu.

Indenfor den ommeldte godt 100-aarige Periode falder den vigtige Begivenhed paa Bornholm, at der i de 15 Landsogne, hvori Øens fire Herreder var eller blev delte, opførtes (til Afløsning af ældre simple Kirkehuse) en Stenkirke omtrent i Midten af hvert Sogn. De bornholmske Kystbyers Stenkirker er opstaaede senere end Landkirkerne⁹⁾.

⁹⁾ Om de bornholmske Kirker findes Artikler i Bh. Saml.;

Ærkebispesædet har vel i den omtalte Periode haft en Foged paa Bornholm til at indkræve Skatterne af og iøvrigt bestyre Øens under Sædet hørende Herreder. Men Ærkesædet har næppe i ommeldte Tidsrum haft nogen stærkere befæstet Borg paa Bornholm eller holdt nogen staaende Krigsmagt her. Stenborgen (Fæstningen, Slottet) Hammershus, hvis bekendte Ruiner nu ses paa en særlig Klippebanke paa Øens Vestside nær Øens Nordspids Hammeren, er antagelig ikke opført før noget efter den omtalte Periodes Udløb, se nærmere det følgende.

Der har derimod i den omhandlede Periode staaet en stenbygget Borg inde i den under Bornholms Vester Herred hørende store Skov Almindingen omtrent midt paa Øen. Af denne Borg, som i nyere Tid kaldes Lilleborg, er der endnu bevaret ikke ubetydelige Ruiner, der er beliggende paa en noget langstrakt klippig Banke, tildels omgiven af Sø. Denne Borg er sikkert bygget paa Foranstaltning af en af Danmarks Konger, og Dansk kongen har antagelig i omtalte gamle Tid, medens de tre bornholmske Herreder var under Ærkebisppestolen, haft en Styrer af Øens Vester Herred boende paa herommeldte Borg i Almindingen. Nærmere Omtale af Lilleborg findes i 6. 133 og 7. 22.

I 1254 kom den tidligere Bisp i Roskilde Jakob Erlandsen til at indtage Ærkebispstillingen i Lund,

7., 8. og 9. Bind. Her skal tillige nævnes „Bornholms Kirkehistorie“ (Rønne, 1920) af Karl M. Kofod. — Bornholm havde ogsaa i Middelalderen forskellige Kapeller (8. 128), deriblandt det sværtbyggede „Sankt Salomons Kapel“ ved en Kilde paa Hammerens Nordvestkyst (5. 116; 12. 68, 77), hvilket Kapels Ruin i 1923 er blevet udgravet og restaureret.

og herved blev den foran omhandlede, over 100 Aar lange, for Bornholms Styrelsesforhold fredelige Periode afbrudt. Mellem denne nye Ærkebisp og Kongen (først Kristoffer 1., siden Erik Glipping) opkom der nemlig en mangeaarig, vidtdreven Strid om Myndighedsforholdet mellem Kongetronen og Ærkebispes stolen. I Begyndelsen af Februar 1259 lod Kongen Ærkebisp Erlandsen fængsle. Og det maa antages (7. 39), at Kongen nogen Tid før Fængslingen eller omtrent samtidig dermed tog fra Lunds Ærkebispesæde og drog tilbage under sig de tre bornholmske Herreder, der som foran omtalt blev Ærkesædet overdragne i 1149. Den danske Lensfyrste paa Rygen Jarmer (Jaromar 2.) i Forbindelse med andre mægtige Mænd gav sig derefter, i Anledning af Ærkebispens Fængsling, til paa forskellig Maade at optræde fjendtligt mod Kongen. Efter nogle Maaneders Fangenskab kom Jakob Erlandsen i Frihed igen, og i 1260 (ikke allerede i 1259) satte han i Værk, at hans Broder Anders Erlandsen i Forening med nævnte Fyrst Jarmer drog med Krigsfolk til Bornholm, hvor de ødelagde Kongens foran omtalte Borg (Lilleborg) i Almindingen og samtidig dermed indtog hele Bornholm.

Ved denne Krigsbedrift blev de tre foran omhandlede Herreder atter tvungne ind under Ærkebispes stolen. Bemeldte Anders Erlandsen blev sat til paa Ærkebispens Vegne at bestyre disse Herreder, og det er antageligt, at han lige straks efter Lilleborgs Ødelæggelse og Bornholms Indtagelse har paa sin Broders (Ærkebispens) Vegne taget kraftigt fat paa at opføre Stenborgen Hammershus paa den dertil fortrinligt egnede Naturbanke, for at Ærkesædet ved

Hjælp af denne Borg desbedre kunde være i Stand til at haandhæve sin nu genvundne Besiddelse af de ommeldte Herreder. Det er altsaa antageligt, at Opførelsen af Hammershus som Stenborg er paabegyndt i 1260—61. Ogsaa hos Nationalmuseet er det anset for sandsynligt, at Hammershus ikke er opført før efter Ødelæggelsen af Lilleborg¹⁰). Men det er meget muligt, at der paa den Banke, som kom til at bære Stenborgen Hammershus, har i Tider forud for de nævnte Aar været visse Befæstningsanlæg hovedsagelig af Træ. Paa forskellige andre Banker omkring paa Bornholm har der i fjerne Fortider været større eller mindre Borganlæg, for det meste af de saakaldte „Bondeborge“, med nogen Stensætning, men iøvrigt bestaaende af Træ, af hvilke Borge nogle omhandles i 4. 79 og 9. 25—26.

At Bornholms Vester Herred ved Kongens Fjenders foran ommeldte Indtagelse af Bornholm maa antages at være kommet under Rygens Fyrste omtales nærmere i det følgende.

Da der var gaaet nogle Aar efter bemeldte i 1260 foregaaede Ødelæggelse af Lilleborg og Erobring af Bornholm, indtraf der en indtil 1327 varende Periode, i hvilken Borgen Hammershus kom til flere Gange med visse Mellemlum at gaa frem og tilbage mellem Ærkebispem og Kongen. Det tør antages, at Kongen har indtaget Hammershus i 1260'erne, medens Ærke-

¹⁰) Se „Fra Arkiv og Museum“ 1. 84—85. — Hammershus er iøvrigt nærmere omtalt i Bh. Saml. 7. 139—58, se endvidere f. Eks. 5. 129; 7. 49; 13. 63. Et af Middelalderens latinske Navne for Borgen var „Castrum Hammarense“ („Hammarense“ er Adjektiv: Hammer'ske).

bispens Broder Anders Erlandsen styrede Borgen. Hvitfeldt skriver i Danmarkshistorien, at efter langvarig Belejring fik Kong Erik Glipping i 1265 Hammershus Slot paa Bornholm indtaget og Ærkebispens Broder Anders Erlandsen fanget¹¹). — I Henhold til senere Forlig mellem Kongen og Jakob Erlandsen faldt Hammershus imidlertid i 1270'erne atter tilbage under Ærkebispestolen.

I 1290'erne og senere lod Ærkebisperne Hammershus være et Sted, hvor de i Kong Erik Glippings Død skyldigkendte og til Fredløshed dømte kunde finde Ly mod den nye Konges, Erik Menveds, Efterstræbelser. Mellem denne Konge og Ærkebisperne, først Jens Grand og senere Esger Jul, var der derfor vidtløftig Strid og Proces tildels for Pavestolen i Rom. Kongen holdt en Tid lang i 1294 Jens Grand i Fangenskab paa Søborg Slot i Nordsjælland; men Kongen havde dog sikkert ikke i 1290'erne eller overhovedet i Jens Grands Bispetid Hammershus i sin Magt. Jens Grand havde netop Lejlighed til, efterat have frigjort sig af nævnte Fangenskab, at benytte Hammershus som sit sikre Tilflugtssted. Tildels fra Hammershus ledede han sin store Proces mod Kongen¹²).

Ved den senere Ærkebisp Esger Juls Forhold fandt Kong Erik Menved sig i 1319 foranlediget til at sende sin Marsk (Krigsøverste) Ludvig Albertsen med Krigsfolk til Bornholm for at indtage Hammers-

¹¹) Se ogsaa „Scriptores rerum Danicarum“ 6. 299 (Processkrift fra Jens Grands Sagfører).

¹²) Om Processen mellem Erik Menved og Jens Grand indeholdes af Kr. Erslev skematiske Oplysninger i „Kirkehistoriske Samlinger“ 4. Rækkes 3. Bind (1894) S. 276—304.

hus. Slottet blev ogsaa ved denne Lejlighed indtaget af Marsken; men Indtagelsen er formodentlig sket ved Slottets frivillige Overgivelse, uden at Vaabnene toges i Brug. Der foreligger vedrørende denne Indtagelse af Hammershus et ret interessant Dokument af 24. Maj 1319, som er gengivet og omtalt i 12. 108. Ifølge Hvitfeldt udlagde Ludvig Albertsen, ved herommeldte Indtagelse af Hammershus, til Ærkebispens Mand Palne Jonsen 600 Mark kølnsk, som denne havde ofret paa at forbedre Slottet. (Da en kølnsk Mark svarede til 35—37 nugældende danske Kroner, var Summen altsaa ret betydelig). Ludvig Albertsen, der var en af Danmarks betydeligste Stormænd og rimeligvis gjorde det nævnte Pengeudlæg af egne Midler, beholdt Bestyrelsen af Hammershus paa Kongens Vegne, maaske med en vis Pante- eller Tilbageholdelsesret i Slottet for Pengeudlægget.

Hammershus forblev dog ikke længe under Kronen, efterat Marsken som omtalt havde taget det i Besiddelse. Thi Erik Menved døde allerede i Efteraaret 1319, og i den nye Konges, Kristoffer 2.s, Haandfæstning blev det bestemt¹³⁾, at Kongen skulde frigøre Hammershus (fra Ludvig Albertsen?) og frigjort tilbagegive Slottet til Ærkebispem. Hammershus blev derefter ved et i Roskilde den 26. August 1321 mellem Kongen og Ærkebispem indgaaet nærmere Forlig paany overgivet til Ærkebispemstolen. I Forliget er bl. a. bestemt, at Marsken Ludvig Albertsen skal af Ærkebispem Esger og Lundekirken have aldeles

¹³⁾ Se f. Eks. Matzen: „Danske Kongers Haandfæstninger“ (1889) S. 119; jævnfør Kofod Anchers samlede juridiske Skrifter 1. Del (1807) S. 637 og 641.

skadesløs Godtgørelse for de Udgifter og Bekostninger, han har anvendt paa (i 1319) at erhverve og (senere) bevare Hammershus. Forliget er trykt hos Hvitfeldt og andre Steder.

Ved nyopstaaede Konfliktforhold fandt forbemeldte Kong Kristoffer Anledning til at sende sin Marsk Peder Vendelbo med Krigsfolk til Bornholm for at indtage Hammershus. Ludvig Albertsen, der i 1319 havde indtaget og senere en Tid bestyret Hammershus for Erik Menved, forsvarede nu som Ærkebispens Høvedsmand Fæstningen overfor Kong Kristoffers Folk. Slottet blev Genstand for en Belejring (Indslutning) og maatte omsider af Mangel paa Levnedsmidler bekvemme sig til Overgivelse. Angaaende de nærmere Betingelser for denne Overgivelse af Hammershus til Kongen blev der oprettet et Dokument, som angiver, at Betingelserne er vedtagne i Tingsted paa Falster den 26. August 1325. Dokumentet er trykt paa Latin og Dansk hos Hvitfeldt og paa Dansk i Thuras Beskrivelse over Bornholm S. 206—8. — Angaaende den Belejring, der gik forud for Slottets Overgivelse, beretter Hvitfeldt, at den begyndte allerede i Paasken 1324 og altsaa varede i ca. 16 Maaneder, men om dette er rigtigt er usikkert (Suhm: Danm. Hist. 12. 87).

Heller ikke efter sidstomhandlede Indtagelse beholdt Kronen Hammershus længe under sit Herredømme. Paven formanede i en Skrivelse (af 23. Januar 1326) til at give Slottet tilbage til Ærkebispens. Og da Barnekongen Valdemar 3. (med Formynder Grev Gert) i 1326 hyldedes, blev der i hans Haandfæstning betinget, at Kongen skulde arbejde for og sørge for, at Hammershus gik tilbage til Ærkebispens,

se det i Note 13 først nævnte Literatursted. Saadan Tilbagegang af Slottet fandt derefter endeligt Sted i 1327, da Kongen ved et Dokument fuldbyrdede en Overdragelse af „tre Provinser paa Bornholm“ til den daværende Ærkebisp Karl, se 13. 78 og nedenstaaende Bemærkninger om Rønne Herred.

Det har foran været underforstaaet, at de ommeldte Overgange af Borgen Hammershus tillige har omfattet i det mindste de tre bornholmske Herreder, der oprindeligt blev Lunds Ærkebispesæde overdragne i 1149. Øens Vester Herred (forhen kaldet Rønne Herred) har tildels haft sin egen Historie, hvoraf den, der skriver nærværende Udsigt, har givet en Omtale, med Indfletning af noget Dokumentmateriale, i 13. 66—81. I Henhold til denne Omtale skal her kortelig gøres nogle Bemærkninger om Herredet.

Som det fremgaar af det foregaaende, laa Rønne Herred under Kronen indtil 1260, da Rygens Fyrste Jarmer 2. og Ærkebispens Broder Anders Erlandsen ødelagde den kongelige Borg (Lilleborg) i Almindingen og indtog hele Bornholm. Det tør antages¹⁴⁾, at nævnte Fyrst Jarmer straks ved Indtagelsen af Bornholm har i Forstaaelse med Ærkebispens bemægtiget sig Rønne Herred for at besidde dette paa lignende Maade, som Ærkebispestolen kom til at indehave Øens tre andre Herreder, og at ved Jarmers kort efter indtrufne Død Rønne Herred er gaaet i Arv

¹⁴⁾ Se f. Eks. C. G. Brunius: „Konst-anteckningar under en resa till Bornholm år 1857“ (Lund, 1860) S. 70 og 100.

til hans Søn den nye Fyrste af Rygen Witslaf 2. Denne har vistnok senere faaet den danske Konges Tilladelse til i Fred at besidde Herredet. I alt Fald har nævnte Fyrst Witslaf været i Besiddelse af Rønne Herred, idet han i 1277 eller noget tidligere har overdraget sin Ret og Myndighed over Herredet til en dansk Stormand, Drosten Uffe (Nielsen). Danskekongen har ved et Dokument af nævnte Aar 1277 stadfæstet denne Overdragelse. Hvitfeldt har maaske set dette Dokument i Original eller Afskrift, idet han under Behandlingen af Aaret 1327 i sin Danmarks-historie kortelig omtaler Dokumentet, der ellers ikke nu kendes. Efter bemeldte Uffe Niensens Død i 1293 gjorde hans Arvinger, derunder navnlig Sønnen Jens Uffesen (Efternavnet ifølge Dalidens Skik dannet af Faderens Fornavn), Fordring paa at anses berettigede til Rønne Herred. — Ved den endelige pavelige Domsafgørelse i den foran ommeldte Proces mellem Kong Erik Menved og Ærkebisp Jens Grand blev Kongen tilpligtet at tilsvare Ærkebispem bl. a. 10,000 Mark rent Sølv Værdi i urørligt Gods, og Kongen overdrog da ved Dokumenter af 4. April 1303 Rønne Herred paa Bornholm og Herrestad Herred i Skaane til Ærkebispesædet for de 10,000 Mark Sølv. Men det blev bestemt, at hvis Arvingerne efter den tidligere Drost Uffe skulde vindicere Rønne Herred fra Ærkebispem, skulde denne have Vemmenhøg Herred i Skaane i Stedet for Rønne Herred. Det maa nu efter foreliggende historiske Bevismomenter antages, at Rønne Herred i nævnte Aar 1303 virkelig — trods det, at Drost Uffes Arvinger paastod at have Ret til Herredet — er blevet overdraget til Ærkebispesædet, saaledes at Herredet derefter faktisk er gaaet sammen

med Øens andre Herreder ved de Overgange af Hammershus, der efter det foran fremstillede fandt Sted i 1319, 1321 og 1325. Da Hammershus (Bornholm) efter sidstnævnte Overgang paany i 1326—27 skulde afstaas til Ærkebispesædet, traadte imidlertid fornævnte Jens (ogsaa benævnt Johannes, Johan) Uffesen frem og krævede, at Rønne Herred skulde anses at tilhøre ham som Arv efter hans Fader. Dette Jens Uffesens Krav blev modsagt af Ærkebisp Karl af Lund. Men paa Danehoffet i Helsingborg den 19. Oktober 1327 svor et Nævn af 12 Mænd, at Jens Uffesen havde Ret til Rønne Herred, (under Herredet var indbefattet Byen Rønne). Ærkebispen købte nu faa Dage senere Herredet af Jens Uffesen, der altsaa til Fordel for Ærkebispesædet gav Afkald paa sine Rettigheder over Herredet, idet han som Vederlag for Herredet erholdt af Ærkebispen 1000 Mark nye skaanske Penninge og vistnok tillige noget Jordegods (13. 79). Kongen har uden Tvivl billiget dette Salg af Rønne Herred og været enig i, at Ærkebispen kom til at besidde dette Herred jævnsides med de tre andre bornholmske Herreder. Ærkebispesædet, der ved samme Tid fik sidstnævnte Herreder endeligt overdragne fra Kongen, kom saaledes til fuldgyldigt at indehave hele Bornholm, som Sædet derefter beholdt næsten uafbrudt i ca. 200 Aar indtil 1525. Det Par mindre Afbrydelser, der skete i Indehavelsen, omtales nærmere i det følgende.

Efterat, som nys omtalt, Lunds Ærkebispesæde i 1327 havde faaet retmæssigt Herredømme over hele Bornholm, var der, som bekendt, den Tilstand i Dan-

mark, at Kongeriget var splittet ad, idet Størstedelen af Riget var udstykket mellem Stormænd, der regerede over hver sin Part næsten som uafhængige Smaakonger. Grev Johan af Holsten besad Skaane som Pant. Skaaningerne var utilfredse med hans Regimente, og med Lunds Ærkebisp i Spidsen søgte de i 1332 ind under Sverigs (og Norges) Konge Magnus Smek. Denne overtog derpaa det egentlige Skaane m. m. som Pant, idet han tilforhandlede sig Grev Johans nævnte Panteret. Fra bemeldte Aar 1332 og indtil 1340 var der ingen rigtig Konge i Danmark. Men sidstnævnte Aar fik Danmark en Konge i Valdemar 4. (Atterdag). Han vilde samle de danske Landsdele under en ret, dansk Kongemagt. Men desuagtet afstod han højtideligt og gentagende i 1340'erne Skaane med Halland, Bleking, Lister og Hveen til Sverig. (Dokumenter herom bl. a. i svensk Diplomatarium). Som nys angivet besad Sverig forud det meste af det afstaaede som Pant. Lister betegner navnlig det Øst for Sølvborg liggende Landudspring, tidligere betragtet som en Ø, nu ligefrem en Bestanddel af Bleking; Hveen er den nu svenske Ø i Øresund. — I 1360 saa omtalte Kong Valdemar imidlertid Lejlighed til at bringe det ommeldte afstaaede tilbage igen under Danmark. Skaane havde altsaa da siden 1332 været under Sverig i et Tidsrum af 28 Aar.

Til det foranstaaende knytter sig det Spørgsmaal, hvorledes Bornholms statsretlige Forhold var i den omhandlede 28-aarige Periode. I Thuras Beskrivelse over Bornholm S. 209 ses udtalt, at ved Skaanes omtalte Overgang til Sverig i 1332 fulgte Bornholm med under det Skin, at Øen var et Anhang til Skaane.

Hertil har imidlertid den svenske Professor Brunius bemærket i det foran i Note 14 anførte Skrift S. 71—72 følgende: Man har paastaet, at Bornholm overgaves til Kong Magnus, men dette er en Fejltagelse; thi fra de holstenske Grever kunde intet andet overtages, end hvad de indehavde. Naar Ærkebispem med al Højhedsret var tilligemed Lunds Kapitel raadende over Bornholm, saa vilde denne gejstlige Myndighed, der stod i Spidsen for Skaanes Aftrædelse fra Danmark, ingenlunde afstaa Bornholm, der ej behøvede nævnte Konges Beskyttelse, og Øen kunde saaledes for sig selv udgøre et selvstændigt Land. — Saavidt altsaa Brunius.

Bornholm laa i den omtalte 28-aarige Periode (gejstligt og verdsligt) under Lunds Ærkebispesæde. Øen havde ikke været pantsat til den holstenske Grev Johan og var ikke — som Tilfældet var med Lister og Hveen — blevet overdraget til Sverig sammen med selve Skaane. Øen kunde ikke i den Forstand betragtes som et Tilbehør til Skaane, at en Overdragelse af sidstnævnte Landsdel skulde anses uden videre at omfatte ogsaa Bornholm. Det er muligt, at Svenskerne har tragtet efter Bornholm, men det er ikke bekendt, at nogen i den omhandlede Periode virkelig har paastaet, at Øen var kommet til at tilhøre Sverig. Som alt bemærket laa Øen ganske vist i den 28-aarige Periode i gejstlig Forbindelse med Skaane, og den var altsaa samtidig under Ærkebispens verdslige Herredømme, ligesom Øen formentlig hørte under skaansk Landsting, forsaavidt den ikke allerede havde sit eget Landsting. Men Øen kunde dog ikke siges at være helt skilt fra Danmark, og i hvert Fald kunde den ikke anses for at henligge

under den svenske Konge. Ved den ejendommelige Stilling, hvori Øen befandt sig, kunde den imidlertid overensstemmende med Brunius' foranførte Ytringer betragtes som et væsentlig selvstændigt Land under Skaane-Bispen, der var vedblevet at være Ærkebisp over Danmark.

Valdemar Atterdag bragte, som foran omtalt, Skaane med Tilbehør tilbage under Danmark i 1360. Det følgende Aar erobrede han desuden fra Sverig Øen Gotland (Gulland). Efterat Ærkebisp Jakob Nielsen var død under sit Ophold paa Hammershus i Begyndelsen af 1361, maa bemeldte Kong Valdemar ogsaa i dette eller det følgende Aar have skaffet sig Hammershus og Bornholm i Besiddelse fra Lunds Ærkebispesæde. Hvorledes denne Besiddelse er opnaaet foreligger ikke historisk oplyst. Men det kan ses, at Kongen i 1362 besad Bornholm og havde Jakob Splid til at forestaa Hammershus. Øen gik imidlertid allerede mod Slutningen af sidstnævnte Aar tilbage igen til Ærkebispestolen. Under 8. December 1362 udstedte nemlig Ærkebisp Niels Jonsen til Kongen et Dokument (trykt hos Hvitfeldt, og hos Thura S. 209), i hvilket Dokument Ærkebispens bl. a. gør vitterligt, at han af Kong Valdemar har frit bekommet Hammershus Slot med Øen Bornholm paa det Vilkaar, at saa snart Kongen begærer Slottet og Øen tilbage, da skal Ærkebispens og hans Efterkommere uden al Modsigelse frit oplade Kong Valdemar eller hans Bud Hammershus og Bornholm igen med al Krigsrustning, Skyts, Vaaben og Værge og med hvad

andet, dertil hører, saaledes som Jakob Splid paa Kongens Vegne har leveret det til Ærkebispem.

Det blev altsaa i 1362 ved Ærkebispens skriftlige Erklæring fastslaaet, at Bornholm fremtidig kun var overladt Ærkebispesædet paa den Betingelse, at Sædet skulde være forpligtet til at give Afkald paa Øen, saa snart Kongen begærede at faa Raadighed over denne. Ærkebisperne sad imidlertid herefter med Bornholm uafbrudt indtil 1522. (I den foran, i Note 9, anførte Kirkehistorie S. 257 nævnes vel, at Kongen indtog Hammershus i 1457; men det var Fæstningen Borg-holm paa Øland, der var Genstand for den paagældende Indtagelse. Iøvrigt forveksler Kirkehistorien S. 179 Hamar i Norge med Bornholms Hammershus).

Medens Ærkebisperne indehavde Bornholm, hvilken Indehavelse ogsaa omfattede Øens Byer, er det forekommet, at de har pantsat Øen vedrørende Skyldforpligtelser. Særlig kan nævnes, at Ærkebisp Birger i 1498 laante af Lunds Kapitel (Præsteskab, 1. 7--8) en Del Kostbarheder i Guld og Sølv til at stille i Pant for en Skyld til Pavestolen; og til Sikkerhed for, at Kapitlet skulde faa Kostbarhederne tilbage, overlod han indtil videre Bornholm med Hammershus som Pant til Kapitlet¹⁵⁾. Om Pantsætninger se ogsaa f. Eks. 12. 107.

Det er forefaldet i de Tider, da Ærkebisperne indehavde Bornholm, at Øen er blevet hjemsøgt med „Rov og Brand“ af Fjender, især „Hansestæderne“

¹⁵⁾ Se herom J. R. Hübertz: „Aktstykker til Bornholms Historie“ (1852) S. 35—37 og 41—42. — I det følgende betegnes disse Aktstykker blot ved det forkortede Navn „Hüb.“, idet Tallet bagved angiver Sidetal.

og specielt Lybækkerne, der navnlig i Aarene 1509, 10 og 11 slemt hærgede Øen ved at kræve Penge, rane Kvæg og andet; se Oplysninger herom af M. K. Zahrtmann i 8. 161—63 og 13. 18.

Kong Hans vilde gøre Skaar i Lunds Ærkebispstols Indtægter af og Raadighed over Bornholm (Hüb. 44). Og den følgende Konge Kristian 2. fordrerede i 1521, at Ærkebispstolen skulde udlevere ham Bornholm. Denne Fordring blev rimeligvis stillet i Henhold til det foran omtalte af Ærkebisp Niels Jonsen i 1362 til Kong Valdemar Atterdag udstedte Dokument. Kong Kristians nævnte Fordring mødte imidlertid Modstand hos Ærkesædet. Kongen foretog da bl. a. krigerske Skridt mod Hammershus og opnaaede derved at kunne inddrage Bornholm under Kronen i Begyndelsen af 1522. Under dette Aars 17. Februar udstedte Ærkebispens tidligere Høvedsmand paa Hammershus Niels Jepsen sin Erklæring (Hüb. 62) om, at han var blevet Kristian 2.s Høvedsmand paa Hammershus og sad inde med Slottet og Bornholm paa Kongens Vegne. — Længe fik Kongen dog ikke Lov til at have Bornholm i Fred. Thi i Høsten 1522 kom hans Fjender Lybækkerne og indtog under Blodsudgydelse og Mandefald Hammershus, som efter Indtagelsen væsentlig ruineredes. Efterat have røvet og voldt Ødelæggelse forskellige Steder paa Øen, trak Lybækkerne sig imidlertid hovedsagelig bort igen foreløbig.

Da Frederik 1. i 1523 — under Fordrivelse af Kristian 2. — skulde være Danmarks Konge, blev der i hans Haandfæstning indført (se det i Note 13 anførte Sted hos Matzen), at han forpligter sig til

igen at overantvorde til Lunde Stift det Kirkens Slot Hammershus og Bornholm og iøvrigt alt andet, hvad Kong Kristian har frataget samme Kirke og Stift. — Lybækkerne havde imidlertid i nævnte Aar 1523 gjort fornyet Indfald paa Bornholm og havde nu sat sig mere fast her; og Ærkebispesædet opnaaede derfor ikke før i 1524 i Henhold til Kong Frederiks ommeldte Haandfæstning at faa nærmere Herredømme over Øen (8. 188—89). Men herefter havde Ærkesædet kun Bornholm i et Aars Tid. Bemeldte Kong Frederik saa sig nemlig i 1525 nødsaget til for et Tidsrum at overdrage Øen til Lybæk, om hvilken Overdragelse skal handles nærmere i det følgende Afsnit II. I Kong Frederiks aabne Brev af 23. August 1525 angaaende Bornholms Afstaaelse til Lybæk hedder det bl. a., at Ærkebispesædet i Stedet for Bornholm skal have Varberg Slot (i Halland) med dertil hørende Len og Herreder til at bruge og beholde, indtil Sædet igen kan faa Bornholm i rolig Hævd og Besiddelse, og Kongen lover at gøre sig al mulig Flid for, at Bornholm med det snarreste kan komme tilbage igen til Lunds Ærkesæde. Den anførte Udtalelse i Brevet om, at Ærkesædet senere paany skulde have Bornholm tilbage, tabte imidlertid ganske sin Betydning ved Kirkereformationen i Danmark i 1536, paa hvilken Tid Lybækkerne fremdeles besad Øen, og Ærkebispernes verdslige Herredømme over Bornholm ophørte altsaa for bestandigt i Aaret 1525. —

De bornholmske Købstæder, undtagen Allinge-Sandvig (5. 124), har af Ærkebisperne faaet deres oprindelige Købstadsprivilegier i de foranmeldte Tider, da en kongemæssig Styrelse af Øen foregik fra Lunds Ærkebispesæde. Imidlertid maa den Lære, at

Aakirkeby (opstaaet Øst ved Aakirke) har faaet Købstadsprivilegier allerede under Ærkebisp Peder Saxesen (død 1228) anses for urigtig og at skyldes Fejlæsning af, hvad Brunius skriver S. 115 i det i Note 14 nævnte Skrift. Det er derimod ikke utroligt, at Aakirkeby (og Nexø) har faaet sine første Privilegier (efter en skaansk Bylov) af Ærkebisp Peder Johansen (død 1355), se Thuras Beskrivelse over Bornholm S. 185 og 165, og Erslevs Repertorium over Middelaldersbreve 4. Bind S. 84.

II. Tidèn 1525—1576.

Genstand for Omtale bliver her Lybæks Brugsbesiddelse af Bornholm i ovenanførte Tidsrum. Dokumenter herom findes især i det i Note 15 nævnte Bind Aktstykker og i 1. og 2. Bind af det i Note 18 nævnte Traktatværk. —

Som i det foregaaende berørt skete der i Aaret 1525 den i Bornholms Historie særlige Begivenhed, at Øen af den kongelige danske Regering blev givet den nordtyske Fristad Lybæk til Besiddelse og Brug for en Tid. Lybæk, der da var en mægtig Handelsstad med egen Krigsmagt, havde ydet Frederik 1. af Danmark Krigsbistand ved hans Erhvervelse af Riget fra den fordrevne Kristian 2.; og bemeldte Stad fordrede nu en betydelig Erstatning særlig for de ved den ydede Bistand hafte Udgifter. Da der til en Begyndelse viste sig nogen Vanskelighed ved at ordne Erstatningsspørgsmaalet, vilde Lybækkerne selv skaffe sig Erstatning navnlig ved at bemægtige sig den paa hin Tid til Danmark hørende Ø Gotland. Men imidlertid kom der en Overenskomst i Stand bl. a. om,

at Lybæk som Erstatning skulde have Bornholm til Besiddelse og Brug i et Antal Aar. I Henhold til denne Overenskomst overtog Lybækkerne i Efteraaret 1525 Bornholm (med Slottet Hammershus); men først i det følgende Aar 1526 blev det nærmere bestemt, i hvor lang Tid Staden skulde beholde Øen, nemlig i 50 Aar at regne fra sidstnævnte Aar. Ved Øens Overtagelse indsatte Lybæk paa Øen en Foged (Befalingsmand, Hovedsmand).

Før Overgivelsen af Bornholm til Lybæk udtalte fornævnte Kong Frederik 1. gennem det i Slutningen af foregaaende Afsnit berørte Brev af 23. August 1525, at da de Lybske ikke har villet opgive Fordringen paa Gotland, medmindre de kunde faa Bornholm til Besiddelse i nogen Tid, saa har Kongen for at undgaa Krig, Skade og Fordærv maattet indgaa paa for en Tid at overlade dem Bornholm. Lunds Ærkebispesæde, der da havde Bornholm inde, skulde altsaa — mod at faa Varberg Slot med Tilliggende som Erstatning — fratræde sin verdslige Besiddelse af Bornholm. Men det ommeldte Kongebrev tilføjer udtrykkeligt, at nævnte Ærkesæde skal forblive i sin gejstlige Jurisdiktion paa Bornholm aldeles uforkrænket. Denne Udtalelse forudsætter, at Bornholm ved Overgivelsen til Lybæk ikke skulde forenes med denne Stad i gejstlig Henseende, men skulde vedblive gejstligt at henligge under Lunds Stift og være Lunde-Ærkebispens almindelige gejstlige Myndighed og Raadighed undergivet, særlig ogsaa i pekuniære Henseender. Ved det anførte Begreb „den gejstlige Jurisdiktion“ er imidlertid sikkert direkte nærmest kun sigtet til de gejstlige Ejendomme paa Bornholm og de gejstlige Indkomster af Øen. Det var saaledes

kun kongelige Rettigheder (modsat gejstlige); især af pekuniær Natur, der skulde overgaa til Lybækkerne.

Af de forskellige Dokumenter om Bornholms Indgaaen under Lybæk fremgaaer, at Lybækkerne kvit og frit skulde indehave, besidde og bruge Øen, tilligemed Slottet Hammershus, og derved nyde dette Lands og Slots Frugter, Indkomster og Nytte, men saaledes at de skulde styre Land og Slot efter gammel Sædvane, Ret og Praksis og ikke herudover besvære Indbyggerne. Særlig skulde Lybækkerne ikke kunne forhøje, forringe eller forandre „Skattebogen“ for Øen. (Hüb. 68—75).

Som det ligger i det foregaaende, var Øjemedet med Øens Overgivelse til Lybækkerne at skaffe dem Erstatning; og deres Ret over Øen kom altsaa først og fremmest til at bestaa i, at de kunde tage de fra Bispevældens Tider paa Øen gældende faste Skatter og Afgifter (væsentlig Naturalydelser) af verdslig Art. I Forbindelse hermed kunde de drage Nytte af Øen ved Bøder, Told, Vrag, Jagt (6. 55), Skovhugst etc. Besiddelsen af Bornholm skaffede iøvrigt Lybæk Fordeel bl. a. ved at begunstige Stadens udenrigske Handel. (Hüb. 436, 471).

Ved at besidde Bornholm havde Lybækkerne imidlertid ogsaa Pligter, der medførte pekuniære Ofre. De maatte f. Eks. vedligeholde Hammershus og sørge for Øens Forsvar. De skulde sørge for Retsplejens Gang paa Øen og afholde hermed forbundne Udgifter. Den lybske Styrelse paa Hammershus udtaler saaledes i en Skrivelse af 1552, at Lybækkerne maa sørge for Rettens Holdelse paa Bornholm, besørge Stævninger, holde Fængsel, lønne Landsdommer,

Ridefoged, Skarpretter og alle andre Retspersoner. (Hüb. 178—79).

Lybækkerne besad Bornholm afgiftsfrit overfor Danmark. Men iøvrigt var deres Myndighed over Øen at sammenligne med en kongelig dansk Lensmands Myndighed. I Overensstemmelse hermed tilkom det ikke Lybækkerne, men Dansekongen, at beskikke den bornholmske Landsdommer, (Hüb. 91). Endvidere tilholdt Kongen sig Overstyret af Øens Købstæder, (Hüb. 282). Dansekongens Overherredømme over Bornholm traadte altsaa betydelig stærkere frem i Øens Lybækkerperiode end i de Tider, da Øen laa under Lunds Ærkebisper. Særlig havde Kongen overfor Lybæk betinget sig Ret til at udskrive Ekstraskatter af den bornholmske Befolkning (hvilken Ret blev benyttet) og til at kræve Krigsmandskab fra Øen.

At bornholmske og øvrige danske Retsregler skulde som hidtil vedblive at være gældende paa Øen under Lybækkernes Besiddelse af denne, var der ingen Tvist om. Med Hensyn til Appel fra Bornholm fremkom Lybækkerne imidlertid med en Fordring om (Hüb. 113), at Bornholmerne, inden de appellerede til Kongen af Danmark, først burde appellere til Regeringen i Lybæk, hvor man da vilde skaffe dem Ret efter „den danske Lovbog“ (Skaanske Lov). Det synes dog, at man fra bornholmsk og overhovedet fra dansk Side ikke har agtet videre paa denne Fordring.

Medens Lybæks Krig mod Danmark — „Grevens Fejde“ — foregik ved Begyndelsen af Kristian 3.s Kongetid, blev der i 1535 fra bornholmsk og øvrig dansk Side gjort et Tilløb til at frigøre Bornholm for

det lybske Herredømme. Nævnte Konge havde til-
sagt Bornholmerne Støtte til en Opstand mod Ly-
bækkerne og havde ogsaa afsendt Orlogsskibe til
Bornholm med Mandskab og andet; men ved Storm
og Søgang kom Skibene fra hverandre i Søen og
naaede ikke frem som bestemt, (Hüb. 91—92). Born-
holmerne forsøgte da selv en Opstand („Oprør“,
„Fejde“; Hüb. 97, 224), hvilken Opstand imidlertid
faldt uheldigt ud for dem. Opstanden skal væsentlig
have bestaaet i en krigersk Træfning mellem Born-
holmere og Lybækkere (derunder Fogden Bernt Knop-
selv) et Sted Syd for Aakirkeby, omtrent midtvejs
mellem Byen og Havet¹⁶). Bornholmerne har altsaa
mulig villet overfalde Lybækkerne, medens disse var
ude paa en „Gæsteri“-Omrejse angaaende Skatterne.

Da Kirkereformationen i 1536 gennemførtes i Dan-
mark, inddrog Danskekongen under sig „den gejst-
lige Jurisdiktion“ paa Bornholm (se foran). Herunder
hørte altsaa forskellige Ejendomme, saasom Spidle-
gaard (Hospitalsgaarden) i Aaker Sogn (8. 186—99);

¹⁶) Se herom Beretning fra 1624 af Provst Pedersen, fyldigt
trykt i N. C. Østs Hæfteskrift „Minerva“ 1. Bind (1837) S. 226,
hvor det paagældende Sted i Aaker kaldes Egelle. (Jfr. Hüb. 343).
I Ravns i Note 1 anførte Chronica benævnes Stedet Eglegirde.
De i Bh. Saml. 3. 120 forekommende Udtryk „Eiglegjordensibus“
og „Egla Feste“ skal rettelig være „Eglegierdensibus“ og „Egle
Feyde“. Det hedder altsaa (efter Peder Resen), at Bernt Knop
har været i en heilig Kamp med de Eglegårde'ske Bønder (Bøn-
derne i Eglegårdenabolaget) ikke langt fra Aakirkeby, og at Ind-
byggerne endnu mindes (omtaler) denne Kamp under Navnet
Egle Fejden. Det omhandlede Sted har senere været kaldt Egle-
enge, men i nyere Tid er Navnet forvansket til Ugleenge, hvilket
Navn ogsaa er tillagt den Nordøst for Stedet beliggende Jern-
banestation.

endvidere Afgifter og Bøder, (6. 53; Hüb. 118, 277). Til at bestyre og tage sig af disse Gejstligheden forhen tilhørende Grundejendomme og andre Værdier — „Stiftets Gods“, „Jurisdiktsgodset“ — som Lybækkerne ikke havde Ret til at tilegne sig, indsatte Kongen en Embedsmand, en saakaldet „Jurisdiktionsfoged“, der som Danskekongens Mand kom til at optræde paa Bornholm i nogen Maade sideordnet med Lybæks Slots- og Landsfoged paa Øen.

Bernt Knop var den første lybske Foged paa Bornholm. Der klagedes i mange Tilfælde med Rette over, at de lybske Fogder paa Øen uretmæssigt tilranede sig Gods sammesteds og ulovligt afkrævede og aftvang Bornholmerne Ydelser af forskellig Slags. En Del af det ulovligt indkrævede maatte senere erstattes de Forurettede. Klagerne angik især nævnte Bernt Knop; men ogsaa en senere lybsk Hovedsmand paa Bornholm Sveder Ketting blev der særlig klaget over. Man angav for hans Vedkommende tilige, at han i visse Tilfælde befordrede en særlig haardhændet Retspleje paa Øen. Maaske er ogsaa den i 4. 62 omhandlede Kriminalsag fra Hammershus Broting et Bevis herfor. Det menes dog, at Sveder Ketting ogsaa var Bornholm og Danmark til Fordel, (4. 102; 7. 142; 8. 181).

I den Fredstraktat — det saakaldte Hamborgfordrag — som Danmark efter „Grevens Fejde“ indgik paa i Hamborg i 1536, blev det tillige vedtaget, at Lybækkerne skulde beholde Bornholm i yderligere 50 Aar udover de tidligere bestemte 50 Aar. Lybækkerne søgte senere gentagne Gange at faa denne Vedtagelse nærmere bekræftet fra dansk Side. I 1568 ansøgte Lybækkerne — af Hensyn til, at de under

den da herskende nordiske Syvaarskrig havde anvendt betydelige Bekostninger paa Forsvaret af Bornholm — om at faa Besiddelsen af Øen forlænget paa andre 50 Aar udover den ved Hamborgertraktaten bestemte Forlængelse af 50 Aar, saaledes at de kunde have Bornholm i det hele for et Tidsrum af ca. 150 Aar fra deres Overtagelse af Øen. Danskekongen (da Frederik 2.) bevilgede ikke dette Andragende, men forbeholdt sig oven i Købet sin Stilling til Hamborgertraktaten. I 1575 tilkendegav nævnte Konge Lybækkerne, at den dem i 1525—26 tilstaaede 50-aarige Besiddelse af Bornholm nu snart udløb, og at de maatte fratræde Øen ved Udløbet af de 50 Aar. Om Hamborgertraktaten erklærede Kongen, at da denne i 1536 blev indgaaet, var Kristian 3. endnu ikke kronet til Konge, hvorhos Danmarks Rigsraad ingensinde havde stadfæstet Traktatens Vedtagelse om Bornholm, hvorfor denne Vedtagelse var ugyldig. Lybækkerne udtrykte nogen Forundring over Kongens Standpunkt; og de androg nu om, at deres Besiddelse af Øen dog maatte blive noget forlænget, om ikke for længere Tid, saa dog for et eneste Aar. Kongen vilde imidlertid ingen Forlængelse tilstaa, og Lybækkerne indgik da paa af erklære Hamborgertraktatens omtalte Vedtagelse for død og magtesløs og at afstaa Bornholm uden at nyde nogen Forlængelse af den først bestemte ca. 50-aarige Besiddelsestid. Vel nærmest som en Slags Æresbevisning tilstod Kongen imidlertid Lybækkerne Tilladelse til aarlig i 10 Aar at føre en vis Mængde Rhinskvin toldfrit gennem Øresund til Lybæk, (Hüb. 457, 470). Lybækkerne aftraadte altsaa i 1576 Besiddelsen af Bornholm. Øens Aftrædelse fra Lybæk til Danmark

foregik ved danske og lybske Kommissærer, som var sendte til Bornholm i Anledning af Aftrædelsen.

Lybækkernes omhandlede Besiddelse af Bornholm kaldes ofte en Pantebesiddelse, idet det altsaa siges, at Øen var pantsat til Lybæk. I de Dokumenter, der handler om Øens Overgivelse til Lybæk, tales der imidlertid ikke om Pantsætning, men blot om Overgivelse til Besiddelse og Brug. Schlegel i sin danske Statsret af 1827 ytrer stadig, at Bornholm var pantsat til Lybæk, og udtaler særlig Side 436, at Lybækkerne ved Ophøret af deres Besiddelse af Øen aftraadte denne til Danmark mod at faa udbetalt den fulde Sum, for hvilken Øen var blevet pantsat. I denne Udtalelse ligger en væsentlig Misforstaaelse af det paagældende Besiddelsesforholds Natur. Den paagældende Sum, som Lybækkerne i 1525 fandt at kunne kræve erstattet hos Danmark, skulde netop betragtes som afgjort ved den ommeldte godt 50-aarige Brugsbesiddelse af Bornholm.

III.

Tiden 1576—1661.

Efterat Bornholm, som foran fremstillet, først gennem lange Tider havde været under Lunds Ærkebispesæde og senere gennem et halvt Aarhundrede under Lybæk, faldt Øen omsider i 1576 ind under den danske Krones fulde Raadighed. Øen kom heretter til at ligge som et dansk Lensdistrikt („Hammershus Len“), styret af en adelig Lensmand (3. 126), der var Kongens øverste Embedsmand paa Bornholm

og altsaa dersteds havde at udøve en dansk Lensmands sædvanlige Overøvrigheds-Virksomhed, derunder sørge for Opkrævningen af de af Øen gaaende Skatter og Afgifter til Staten, hvorhos den bornholmske Lensmand ogsaa fik en særlig øverste militær Embedsvirksomhed at udøve, efterdi Hammershus var en Fæstning, og der iøvrigt efterhaanden organiseredes paa Bornholm et særligt Militærvæsen.

Bornholm laa udsat for Fjendeindfald. Kristian 4. sørgede for, at der paa Øen blev indrettet et særligt Forsvars-Militærvæsen, en saakaldet „Milits“. Man nævner 1613 som det Aar, der nærmest maa regnes for Bornholms Milits' Fødselsaar. Militsen bestod vedvarende efter sit oprindelige Hovedprincip, indtil den ved Hærloven af 1867 ganske væsentlig forandredes og fik Navnet „Bornholms Væbning“. Forholdet var efter den gamle Ordning det, at de mandlige bornholmske Indbyggere skulde ved Siden af deres almindelige Livsdont tillige være Soldater og udgøre Øens Milits' Mandskab. Reglerne fæstnedes efterhaanden saaledes, at nævnte Beboeres Tjenestepligt ved Militsen begyndte i Drengæarene og varede til 70-Aars Alderen. Militsen og Væbningen (denne er nu helt omændret og indskrænket ifølge Hærlov af 1922) findes nærmere omhandlet i 4. 101 og 8. 60—84.

Under den Krig, som efter svensk Indledning førtes til Lands og Vands mellem Sverig og Danmark i Aarene 1643—45, næredes der paa Bornholm Frygt for Overfald paa Øen af Svenskerne. Svenske Krigsskibe lod sig ogsaa af og til se i Nærheden af Bornholm. Kongens daværende Lensmand paa Øen Holger Rosenkrantz havde ved forskellige Foranstalt-

ninger givet Øens Militi særlig til Kende, at den maatte regne med at kunne komme i det Tilfælde at skulle afværge Angreb paa Øen fra svensk Side.

Den 9. Juni 1645 kom en svensk Flaade under Admiral Wrangel og kastede Anker ved Nexø, hvorefter Krigsfolk fra Flaaden gik i Land i Baade et Stykke Vej Nord for Byen, hvor der — udfør en tæt ved Landevejen beliggende træbevokset Høj — i Havet er en Klippe, som kaldes Malkværnen, og indenfor denne en Skanse. Ifølge Militiens Vagt- og Signalsystem var foreløbig en Del af Øens Militi kommet til Stede ved Nexø i Anledning af den svenske Flaades Ankomst. Men paa Grund af nogle Militiofficerers Modløshed blev der ikke gjort nogen Krigsmodstand af videre Betydning mod Svenskernes Landgang. Et mindre Antal bornholmske Mænd havde dog forsamlet sig paa vedkommende Strandstrækning for ved Kamp mod Svenskerne at hindre disse i Landgangen. Blandt disse Mænd fremtraadte særlig tre Svanekeboere, nemlig en Albret Wolfsen og to andre, hvilke imidlertid alle tre faldt for Svenskernes Skud; (der er i 1901 opstillet Mindestene for disse tre paa fornævnte gamle Malkværnsskanse, hvor de faldt, 4. 126). Efterat Svenskerne ved at overvinde den ringe Modstand havde iværksat Landgangen, drog de, uden at møde nogen Krigsmodstand af Bornholms Militi, ind i Nexø og foretog en Plyndring i Byen. Om Aftenen tog de ud paa deres Skibe igen.

Den næste Dag sendte Admiral Wrangel Trusel om, at han vilde gøre ny Landgang og hjem søge Bornholm yderligere med Brand og Plyndring, hvis ikke der kom en Akkord i Stand om Udredelse af en Brandskat (Plyndringsskat). Den derefter følgende

Dag blev der i Nexø af bornholmske Militsofficerer med Tilslutning af andre betydelige Bornholmere indgaaet Akkord med bemeldte svenske Admiral om, at Bornholms Beboere skulde betale en Skat som den nævnte paa 10,000 Rigsdaler, at erlægge med 4000 Rigsdaler inden 12 Dage og Resten senere. Til Gengæld skulde Øens Beboere være forsikrede om, at deres Ejendele ikke skulde blive yderligere angrebne eller plyndrede fra svensk Side. Akkorden blev undertegnet af Admiral Wrangel og fire af de højeste bornholmske Militsofficerer. Dokumentets Indhold er nærmere refereret i Jørgensens nedenfor i Note 20 anførte Bornholms Historie 1. 151. Øens Lensmand Holger Rosenkrantz sad paa Hammershus for at vogte denne Fæstning; den ommeldte Akkord og den hele ved Nexø af Militzen viste Eftergivenhed overfor Svenskerne skete uden hans Vilje.

Om de paagældende akkorderende Bornholmere troede, at de ved Akkorden frikøbte Øen for yderligere Angreb fra Sverigs Side, er ikke klart; men i alt Fald maa det have været Admiral Wrangels Mening, at Akkorden kun havde Hensyn til Bornholmernes private Eje, og at han ikke ved Akkorden fraskrev sig at erobre hele Bornholm. Nogle Dage senere lagde han sin Flaade ved Sandvig og gjorde her Landgang med en Del Krigsfolk uden at møde Modstand. Øens Militi, som havde været samlet ved Nexø, var taget hjem hver til sit og kom ikke til Nordlandet. Straks efter Landgangen ved Sandvig skred Wrangel til at forberede en Belejring og Indtagelse af Hammershus. Efter at have anbragt svært Skyts i Land lod han Flaaden gaa Nord om Bornholm og lægge sig for Anker paa Vestsiden af Øen

nær Hammershus. Derefter aabnede han 16. Juni en Beskydning af Slottet baade fra Land- og Søsiden. Fæstningen var ikke stærk nok til at holde sig, og allerede 17. Juni maatte den aabne sine Porte for Svenskerne, som derefter indtog og besatte Slottet. Lensmanden Holger Rosenkrantz drog til Rønne og senere til København. Efter Indtagelsen af Hammershus betragtede Admiral Wrangel Bornholm som et til Sverig erobret Land. Han opfordrede en Dæl af Øens Militz til at møde paa Hammershus, og af de ifølge Opfordringen mødte krævede og modtog han deres Troskabsed til den svenske Krone. Inden Wrangel derpaa i Begyndelsen af Juli selv tog bort fra Bornholm, indsatte han til øverste svensk Styrer paa Øen en Mand John Burdon og gav denne en stærk svensk Mandsstyrke til Bistand.

Uanset at de havde erobret Bornholm, fastholdt Svenskerne, at den foran omtalte Skat, som der i Nexø var indgaaet Akkord om, skulde betales, hvis den ikke skulde inddrives ved Magt. Skatten blev ogsaa dels før og dels efter Wrangels Bortdragen fra Øen paalignet og udredet. Desuden blev der af Burdon paalignet og opkrævet andre for Øen byrdefulde Skatter til Svenskerne.

Den 13. August omtalte Aar 1645 endte de ved Brømsebro (Bleking) førte Fredsunderhandlinger med en Fredsslutning mellem Sverig og Danmark. Ved denne Fred maatte Danmark afstaa til Sverig Øerne Gotland og Øsel samt et Par større Dele af Norge (da hørende sammen med Danmark) og iøvrigt indrømme Sverig andre Fordele. Men ved Danskekongens Paaholdenhed blev det ved Freden bestemt, at Sverig skulde give Slip paa Bornholm.

Fredstraktaten¹⁷⁾ nævner i sin Artikel 26 forskellige af Sverig under Krigten i Besiddelse tagne danske Dele, derunder altsaa ogsaa Bornholm, hvilke Dele Sverig nu ifølge Traktaten skal igen aftræde og overlevere til Danmark. I sin Artikel 28 handler Traktaten om særlige Overleveringer ved Kommissærer, idet Overleveringen af Bornholm til Danmark bestemmes at skulle finde Sted den førstkommende 31. Oktober. Den foran ommeldte svenske Landshøvding paa Bornholm John Burdon fik altsaa efter Fredsslutningen Lejlighed til endnu en Tid at udøve sit Herredømme paa Øen. Da imidlertid danske Kommissærer, der indfandt sig paa Bornholm, fik Øen overleveret fra Sverig ved Udgangen af Oktober 1645, blev Renteskriver Hans Thomesen indsat til for Danmark midlertidig at bestyre Øen, efterat Sverig altsaa i næsten 4½ Maaned „med Krigens Ret“ havde haft Øen under sit Herredømme. Senere blev Ebbe Ulfeldt dansk Lensmand paa Bornholm.

De bornholmske Militsofficerer, der ved Nexø havde vist Eftergivenhed overfor Svenskerne og akkorderet med disse om en Plyndringsskats Udredelse, blev for dette deres Forhold retsligt dømt under en stor Sag for Kongens Retterting i København. Literatur bl. a. 4. 101.—74.

Danmark erklærede i Sommeren 1657 Sverig Krig, vel sagtens i Haab om derved at kunne genoprette sine Tab ved den foran omtalte Brømsebrofred. Ef-

¹⁷⁾ Trykt bl. a. i Slanges Kristian 4.s Historie mod Slutningen og i 4. Bind af det i næste Note anførte Traktatværk.

terat i Anledning af denne Krigserklæring Sverigs Konge med sine Hære var Syd fra trængt ind i Danmark, saa dette Land sig imidlertid nødsaget til som den betrængte Part at slutte Fred i Roskilde den 26. Februar 1658, ved hvilken Fredsslutning Danmark ikke blot intet beholdt tilbage af, hvad det ved Brømsebrofreden havde mistet, men yderligere maatte afstaa til Sverig bl. a. Skaane, Halland og Bleking, tilligemed Bornholm. For hver af de afstaaede Landsdele blev der ved Siden af Fredstraktaten udstedt af Danmarks Regering et særligt Cessionsbrev (Skøde) til Sverig. Ogsaa særskilt for Bornholm gaves der Sverig et saadant Overdragelsesbrev¹⁸⁾.

Afstaelsen af Bornholm m. m. nævnes i Fredstraktatens Artikel 5; og i Artikel 16 bestemmes, at den faktiske Overlevering af Bornholm til Sverig skal finde Sted den 15. Marts 1658. Paa Grund af Vinterforholdene blev Bornholm dog ikke overtaget af Sverig før i Slutningen af April omtalte Aar. Den svenske Oberst Johan Prinsenskjold blev af Sverigs Regering ansat som svensk Landshøvding paa Øen. Blandt de forskellige Foranstaltninger, han efter den svenske Regerings Befalinger traf, var at sende de fornemste af Bornholmerne over til Skaane for der i Malmø at hylde og sværge Troskab til den svenske Konge, (3. 147).

Efterat Sverig havde taget de fra Danmark ved Roskildefreden erhvervede Landsdele i Besiddelse,

¹⁸⁾ Fredstraktaten (paa Svensk) og et Cessionsbrev svarende til det ovennævnte bornholmske er trykt under Nr 13. i 5. Bind (udkommet 1920) af L. Laursens „Danmark-Norges Traktater 1523—1750“. — Ved visse Henvisninger i det følgende betegnes hernævnte 5. Bind blot ved Forkortelsen „Trakt.“.

fik Svenskekongen imidlertid for Alvor Lyst til at erobre hele Danmark; og uden endnu efter Fredsslutningen at have endelig rømmet Danmark, genoptog han Krigen, som derefter først endte ved den nedenfor omhandlede Fredsslutning i København 1660.

Da Sverig altsaa ikke holdt sig til den i Roskilde afsluttede Fred, men aabnede Krig med Danmark paany, fik herved baade den danske Regering og Indbyggerne i de ved Roskildefreden til Sverig afstaaede Landsdele en naturlig Foranledning til at søge at bringe disse Landsdele tilbage igen under Danmark, idet Svenskekongens Brud paa Roskildefreden maatte opløse denne og gøre den uforbindende for Danmark, saa at det navnlig heller ikke kunde betyde stort, at Sverig laa inde med et særligt Overdragelsesbrev angaaende Bornholm.

Det svenske Herredømme paa Bornholm følte særlig ubehageligt af Øens Befolkning som Følge af nye Skattepaalæg og Udskrivninger af bornholmsk Mandskab til svensk Krigstjeneste (9. 141), og Øens Beboere var altsaa ingenlunde fornøjede ved det svenske Styre, de var kommet under. Fra den danske Regering fik de efter Svenskekongens Fredsbrud Opmuntring til at søge at frigøre Bornholm for det svenske Herredømme (8. 49); og de lagde derefter — idet herved særlig Præsten Povl Ancher (14. 1) virkede som Drivfjederen — Plan om at iværksætte en saadan Frigørelse, der altsaa væsentlig retfærdiggjordes ved omtalte svenske Fredsbrud og den derved mellem Sverig og Danmark herskende Krigstilstand. Den 8. December 1658 saa Bornholmerne Lejlighed til i Rønne ved et Skud at dræbe Sverigs fornævnte Landshøvding paa Bornholm Prinsenskjold, og den

næste Dag bemægtigede de sig det med svenske Folk besatte Hammershus. Nogen unødigt Ihjelslagning af Svenskere fandt imidlertid næppe Sted. „Prinsenskjolds-Visen“s Fortælling om „den store Svineslagtning“ (eller Svenskeslagtning) maa betragtes som løst Digt, (2. 1; 13. 41).

Efterat Sverigs bornholmske Landshøvding var dræbt og Hammershus indtaget som anført, var dermed det svenske Styre paa Bornholm faktisk ophørt. Noget svensk Mandskab, som senere kom til Øen i Uvidenhed om den foregaaede Opstand, blev ogsaa tilfangetaget. Det var Bornholmerne selv, der undertvang det svenske Herredømme paa Øen, uden hertil at benytte nogen Krigsbistand andetsteds fra. Efter Hammershus' Indtagelse blev, med Folkets Tilslutning, den midlertidige Styrelse af Øen overtaget af Borgmester Klaus Kam af Rønne og Militærmanden Jens Kofod, hvilken sidste særlig havde ført an ved omtalte Opstand. Der var imidlertid sikkert ingen, der tænkte paa at gøre et selvstændigt Rige ud af Bornholm. Det, man paa Øen vilde, var at komme ind under Danskekongens Herredømme og Beskyttelse. Senere i den paagældende Maaned (December 1658) rejste ogsaa nogle udvalgte bornholmske Mænd over til København for at give Beretning om det forefaldne og overgive Bornholm igen til Danmark. Den 29. December underskrev disse Mænd i København et til Danskekongen, Frederik 3., rettet saakaldet Gavebrev, hvorved de overdrog og hengav Bornholms Land med dets Renter og Indkomster til Kongen og hans Arvinger, fødte og ufødte, til evindelig Arv og Ejendom at følge. Brevet er trykt bl. a.

i Jørgensens nedenfor i Note 20 nævnte Bornholms Historie 1. 235.

Danmark var dengang et Valgrige, hvor Kongens Magt var indskrænket af Rigsraad og Adel. Kongen har imidlertid sikkert allerede paa heromhandlede Tid haft Tanker om at faa Danmark gjort til et Arve- og Enevoldsrige, hvad Kongen ogsaa fik det gjort til i 1660; og det er sandsynligvis Kongen (hans fortrolige Raadgivere) der har foranlediget, at de bornholmske Udsendinge udstedte et Gavebrev netop af den anførte Ordlyd. Danskekongen akcepterede altsaa selvfølgelig Bornholm og gav derhos Øen Løfte om Privilegier (8. 52); og allerede straks efter, at Bornholm paa omtalte Maade var skænket bemeldte Konge, regerede denne over Øen som Enevoldsherre, altsaa uden at spørge Rigsraadet i Anliggender, der angik denne Ø¹⁹⁾. Statsretlige Forviklinger kom der ikke af, at Frederik 3. fik Bornholm skænket saaledes, at Øen skulde overgaa til hans Arvinger, idet, som alt berørt, nævnte Konge senere fik hele Danmark gjort til Arve- og Enevoldtsrige.

Allerede inden det omtalte Gavebrev af 29. December 1658 kom til at foreligge, underskrev Danskekongen Udnævnelser af forskellige nye Embedsmænd for Bornholm. I Forbindelse med Tanken om, at Danmark skulde være et Arve- og Enevoldtsrige, har Kongen sikkert ogsaa haft Tanker om Lensvæsenets Afskaffelse og Indførelse af nye Systemer i Landets Forvaltning; og da Bornholm, efter som

¹⁹⁾ Se f. Eks. J. A. Fridericia: „Adelsvældens sidste Dage“ (1894) S. 483, 498.

ommeldt at være tilbageerobret fra Sverig og genforenet med Danmark, skulde have nye overordnede Embedsmænd, var der Anledning til at begynde at praktisere de berørte nye Systemer for Bornholms Vedkommende, hvilken Anledning Kongen ogsaa gjorde Brug af. Under 24. December blev Oberstløjtnant Mikael Eckstein, der ikke var Bornholmer, udnævnt til bornholmsk Militærkommandant. Under 28. December blev en Bornholmer Peder Jensen udnævnt til bornholmsk „Skriver og Ridefoged“ (svarende til nu Amtsforvalter, 5. 130 Noten). Denne skulde altsaa fremtidig paa Kongens Vegne overtage og gøre Regnskab for Statens Skatteoppebørsel paa Bornholm, hvilken tidligere havde henhørt under Lensmændene. Endvidere blev andre af de til København rejste Bornholmere udnævnte til Embedsmænd paa Øen. Fornævnte nye bornholmske Kommandant Eckstein samt andre og særlig noget Militær blev senere ved Hjælp af Krigsskibe befordrede til Bornholm, hvortil de ankom noget ind i Januar 1659. I Juli Maaned sidstnævnte Aar blev Adolf Fuchs udnævnt til Guvernør paa Bornholm. Hans Embede svarede nærmest til det nuværende bornholmske Amtmandsembede, dog at han sikkert havde noget mere at sige over Militærchefen og Ridefogden paa Øen, end Amtmanden i nyere Tid har haft at sige over Kommandanten og Amtsforvalteren dersteds. Den danske Amtsinddeling regnes almindeligvis fra 1662, men for Bornholms Vedkommende kan det siges, at Øen blev et dansk Amt allerede fra ca. Begyndelsen af 1659, om end Benævnelsen Amt foreløbig ikke anvendtes for Øen, (5. 131).

Medens det danske Styre som foran fremstillet

genoptoges paa Bornholm, gik Krigen, som Sverig efter Roskildefreden havde aabnet med Danmark, sin Gang, uden at der var Lejlighed for Svenskerne til igen at indtage Bornholm, idet en Del hollandske Krigsskibe var kommet Danmark til Bistand. Et vigtigt Punkt af Krigen var „Stormen paa København“ i Februar 1659, som mislykkedes for Svenskerne. Ved de senere nærmere Fredsunderhandlinger holdt Sverig paa at ville forblive i Besiddelse navnlig af Skaane, Halland og Bleking og at ville have Bornholm tilbage eller dog have et Vederlag for Øen. Danskekongen vilde imidlertid i alt Fald ikke skilles ved Bornholm. Øen var jo, ifølge dens Beboeres foran omtalte Opstand og deres Overgivelse af Øen til nævnte Konge, faktisk i Danmarks Besiddelse og under dette Riges ordnede Styre og Herredømme. Omtalte danske Konge havde ogsaa — i Anledning af flere Breve fra Bornholmerne — ved et Svarbrev²⁰⁾ af 3. Maj 1659 lovet dem ikke mere at afstaa Øen til Sverig.

Efter lange Forhandlinger blev der den 27. Maj 1660 i København indgaaet Fredstraktat mellem Sverig og Danmark, (Trakt. Nr. 21). Om Bornholm bestemmer Traktaten blot (i Artikel 5), at der om denne Ø skal forfattes en særlig Akt, der skal være af samme Kraft, som om den var indført i selve Hovedtraktaten. Allerede under samme Dato blev der ogsaa i Tilslutning til nævnte Artikel 5 oprettet angaaende Bornholm en særskilt foreløbig Akt, der

²⁰⁾ Se f. Eks. J. A. Jørgensen: „Bornholms Historie“ 1. Bind (Rønne, 1900) S. 251. (Hernævnte Historieværk er for Middelalderen lidet fyldestgørende, men gør bedre Fyldest for den nyere Tid).

bl. a. gaar ud paa, at Kongen af Danmark i alt Fald indtil Sankt-Hans-Dag (24. Juni) 1661 skal beholde Besiddelsen af Øen; og hvis der inden denne Dag opnaas Overenskomst om, at der, enten i skaanske adelige Godser eller andet, ydes Sverig „et Bytte og ækvivalent Vederlag“ for Bornholm, saa skal Øen for bestandigt følge Kongen af Danmark og hans Arvinger som tryg Ejendom, idet Sverig da skal tilbagelevere det ved Roskildefreden modtagne Cessionsbrev paa Øen. Men skulde der ikke blive opnaaet Overenskomst som angivet, saa skal Øen straks afgives til Sverig overensstemmende med nævnte Cessionsbrevs Indhold. (Trakt. Side 377—78).

Ved en derefter i Stockholm den 3. Juli 1660 indgaaet Traktat (Trakt. Nr. 22) blev det bestemt, at Vederlaget for Sverigs Given Afkald paa Bornholm skulde bestaa i adeligt Jordegods i Skaane beløbende sig til 8500 af Datidens Tønder Hartkorn — „efter den ordinære Landtakst udregnet“, som det hedder i den senere Traktat — hvilket Gods Danskekongen altsaa først maatte tilforhandle sig fra vedkommende private Ejere, inden Godset kunde overgaa til svensk Statsejendom. (Bygninger paa Godset skulde følge dette). Sverigs Regering nærede Frygt for i Fremtiden at faa Bryderier med den skaanske (hidtil danske) Adel og lagde derfor Vægt paa, at saa meget som muligt af det skaanske Adelsgods kunde blive svensk Krongods; se bl. a. det i Note 19 nævnte Skrift S. 482. Hvilke bestemte skaanske Jordegodsejendomme Sverig skulde have for Bornholm skulde nærmere afgøres ved en senere Traktat.

For at kunne frikøbe Bornholm overensstemmende med det forud vedtagne gik Danskekongen i Gang

med at tilforhandle sig (Kronen) — tildels ved Bytte — adeligt skaansk Jordegods, det saakaldte „bornholmske Ækvivalent“; (se f. Eks. Forordning om Sædegaardene i Danmark af 16. December 1682 § 1 Punkt 2). Og ved en i Malmø den 5. Maj 1661 indgaaet Traktat (Trakt. Nr. 24; Thura S. 252) blev det paagældende, altsaa nu nærmere bestemte skaanske Adelsgods, med Bygninger, af Danskekongen overdraget til Sverigs Krone, idet nævnte Konge tillige gav Sverig et særligt Cessionsbrev paa Godset. (Trakt. S. 428). Til Gengæld fik Danmark tilbageleveret det Cessionsbrev, hvorved Bornholm ved Roskildefreden i 1658 var afstaaet til Sverig. Og ved under 12. Juni 1661 overfor Danmark at ratificere den nysommeldte Malmøtraktat, der var indgaaet af befuldmægtigede Kommissærer, udtaler den svenske Krone yderligere i det afgivne Ratifikationsdokument, at Sverig nu „cederer og paa Kongen i Danmark, hans kongelige Hus og Arvinger transfererer Øen eller Landet Bornholm med alle dets Høj-, Herlig- og Rettigheder, Stæder, Told, Skatter og Undersaatter, intet i nogen Maade undtaget, til en fast, stadig, evig og upaataalt Ejendom“. (Trakt. S. 427). — Hermed var det mellem de to Riger hidtil svævende Spørgsmaal om Bornholm bragt endeligt ud af Verden. Den faktiske Tilbageerobring af Øen, som Bornholmerne mod Slutningen af 1658 havde iværksat, var saaledes nu stadfæstet ved Traktater.

Senere maatte Bornholmerne erstatte deres Konge en Del af Værdien²¹⁾ af omtalte til Sverig overdragne skaanske Gods, se bl. a. 13. 26; 14. 18 og 103.

²¹⁾ Der findes Angivelser om, at det paagældende Gods: 8500 „Tdr. Hartkorn“ (altsaa ikke blot „Tdr. Land“), tilligemed

Den ved Roskildefreden af 1658 skete Afstaaelse af Skaane, Halland og Bleking til Sverig blev paany bekræftet ved omtalte Københavnsfred af 1660, og nysbemeldte Landsdele forblev siden stadig hos Sverig trods Danmarks Forsøg paa ved „den skaanske Krig“ i 1670'erne at vinde Landsdelene tilbage. Bornholm, der, som foran omhandlet, var kommet tilbage igen og derved forblev under Danmark, løsnedes altsaa af sin gejstlige og øvrige offentlige Forbindelse med Skaane og blev siden fast indlemmet i Sjællands Stift. Skaanske Lov vedblev som dansk Provinsiallov at gælde paa Bornholm, indtil Kristian 5.s danske Lovbog af 1683 traadte i Kraft.

Af det foregaaende fremgaar, at efter længe at have været under Ærkebispstolen har Bornholm i et Tidsrum af godt 50 Aar været under Lybæk, hvorpaa Øen senere to Gange, nemlig i 1645 og 1658, har været kortvarigt under Sverig. Men efterat Bornholm i 1661 havde faaet sin fornyede Tilknytning til Danmark i Orden, har Øen, hvis Befolkning er af udpræget Dansksind, ingensinde paa nogen Maade været under nogen fremmed Stat. — Om Kristiansø som Tilbehør til Bornholm se 10. 1.

Bygninger, paa Overdragelsens Tid har været anslaaet til Pengeværdi 5 Tdr. Guld. Ved 1 Td. Guld maa være ment 100,000 af Datidens Sølv-Rigsdalere, hver svarende til ca. 4 nugældende danske Kroner. Jordegodspriser var saaledes dengang meget lavere end i nyere Tider. (Om Hartkornsansættelser og Jordegodspriser se Kr. Erslev: „Valdemarernes Storhedstid“ (1898), henholdsvis S. 62—65 og S. 21, 245. Om Hartkorn se ogsaa Bh. Saml. 4. 57—60; 8. 55—57; 14. 24—27).

I Statsretslæren omhandles ogsaa det Spørgsmaal, paa hvilket Retsgrundlag de forskellige Dele af den danske Stat tilhører denne. Det hedder f. Eks. (i Goos og Hansen's „Grundtræk af den danske Statsret“, 1890, Side 1) saaledes: „Det egentlige Kongeriges Bestanddele har fra Begyndelsen tilhørt den danske Nation; heri ligger den danske Stats Adkomst til dem. For Bornholms Vedkommende er der dog et traktatmæssigt Retsgrundlag i Freden i København 27. Maj 1660, ved hvilken Øen, der ved Roskilde-freden 26. Februar 1658 var afstaaet til Sverig, gængaves Danmark“.

Da det foran ommeldte Overdragelseskort for Bornholm tilbageleveredes til Danmark i 1661, samtidig med, at Sverig fik Vederlag for Øen, kom denne uden Tvivl til fuldt retsgyldigt at være Bestanddel af Danmark. Men den hele paagældende Fremstilling foran viser, at Retsgrundlaget for Bornholms nuværende Indhørighed i Danmark ikke egentlig er en i Københavnsfreden liggende Tilbagegivelse af Øen fra Sverig.

For Bornholms Befrielse fra det svenske Herredømme i 1658 blev der i 1912 rejst Øst for Hammershus, ved Vejen, der fører til Slottet, en Mindestøtte af Granitstykker.